

Investigador de l'Institut d'Innovació Social d'ESADE

David Murillo

L'eclosió de la responsabilitat social de l'empresa. Una visió des de Catalunya

Aquest article pretén donar les pautes per comprendre l'evolució que els darrers anys ha seguit la responsabilitat social de l'empresa (RSE). Des de les primeres dinàmiques socials i de mercat fins al creixent activisme empresarial desenvolupat en els darrers anys, es presenten aquí les actuacions públiques i privades que marcaran en els propers anys la manera de comprendre la RSE. D'una manera particular, en clau de país, es presenta el context en el qual caldrà desenvolupar un model català de desenvolupament econòmic responsable i sostenible.

1. Per què la RSE?

Si una cosa ha comportat observar l'evolució d'aquest fenomen tan anomenat que és la globalització, ha estat coincidir en el reconeixement de les limitacions de l'actuació dels governs a l'hora de fer front a molts dels problemes tradicionalment encomanats a l'actuació pública. Una circumstància creixentment analitzada acadèmicament des de l'aproximació de la governança. Aquest desplaçament del poder efectiu, ja no només cap a ens supraestatals sinó especialment cap a grans conglomerats econòmics –des de les ja conegudes empreses transnacionals fins als incipients fons d'inversió rapinyaires o *vulture funds*–, ha posat en evidència la necessitat de trobar noves solucions a les problemàtiques globals.

Fenòmens com el canvi climàtic, les creixents diferències de renda entre

països, la nova crisi alimentària o la davallada de la natalitat en els països desenvolupats han comportat la necessitat de comptar, sigui per a la seva solució o mitigació, amb la implicació de les empreses. Una cooperació que, des de la nova perspectiva globalitzada, cal desenvolupar més enllà de la pressió que la llei, en la seva versió de *hard law* o *soft law*, pugui exercir. Com és conegut, no tot és regulable ni tota llei pel fet d'existir aconsegueix els objectius que es proposa.

Per als problemes aquí exposats manquen plataformes que puguin generar aquestes lleis, manquen mecanismes d'aplicació o correcció de determinades pràctiques i, tot sovint, manca la voluntat dels mateixos governs, que es debaten entre la creixent competitivitat dels mercats i la necessitat d'exercir pressions correctores sobre les empreses mateixes.

Tanmateix, una de les iniciatives que ha tingut més èxit per encarar els problemes amunt explicitats ha estat la que apareix sota aquest concepte paraigua que és la responsabilitat social de l'empresa. I si podem reconèixer-li un cert èxit és perquè ha partit d'una triple confluència d'aproximacions. D'una banda, el reconeixement per part de les mateixes empreses de la necessitat d'autoregular-se, d'establir mecanismes generadors de confiança, de crear espais que superin la competència més descarnada. Particularment en un mercat que ha presenciats casos com el d'Enron o Worldcom, així com la seva derivada en forma de crisi financera de finals del 2001.

Igualment per part de la societat civil –des de sindicats fins a ONL o entitats acadèmiques– s'ha trobat en la RSE una via per influir de manera estable i legitimada sobre uns mercats fins aleshores força blindats a la seva influència. Finalment, la tercera aproximació prové dels estats que, normalment amb retard però des d'una barreja de pressió social i convenciment, han posat en funcionament iniciatives de generació de transparència i impuls de la RSE. Aquest seria el cas de les dues referències centrals a banda i banda de l'Atlàntic: la Llei Sabarnes-Oxley del 2002, als EUA, i El Llibre verd de la Comissió Europea del 2001.

Aquesta RSE, definida per la CE com a «integració voluntària, per part de les empreses, de les preocupacions socials i mediambientals en les

Les creixents diferències de renda entre països, la nova crisi alimentària o la davallada de la natalitat en els països desenvolupats han comportat la necessitat de comptar, sigui per a la seva solució o mitigació, amb la implicació de les empreses

seves operacions comercials i en les relacions amb els seus interlocutors», s'ha traduït al nostre país en dues disposicions, encara insuficientment conegudes, que demanen una actuació ben precisa per part del govern i altres agents. Així, l'article 45, apartat 5è, del nou Estatut de Catalunya, de 2006, explicita que «la Generalitat ha d'afavorir el desenvolupament de l'activitat empresarial i l'esperit emprenedor tenint en compte la RSE». L'extens Acord estratègic per a la internacionalització, la qualitat de l'ocupació i la competitivitat de l'economia catalana, signat el 2005 per part del Govern, sindicats i organitzacions empresarials, assenyala igualment en la seva mesura 75, anomenada «Competitivitat sostenible i responsable», la «necessitat de trobar respostes que facin possible i compatible la seva [de les empreses] competitivitat i la seva sostenibilitat social».

Al marge de dubtes, interrogants, bons i mals usos d'aquesta RSE, val a dir que el concepte ha entrat a formar part del lèxic de les empreses, dels programes d'ensenyament, dels convenis col·lectius i, com veiem, d'actuacions legislatives ben específiques. Tant és així que, només des d'una òptica descriptiva, al marge de posicionaments personals més o menys crítics, podem parlar amb propietat d'una eclosió de la RSE no només en l'agenda dels governs sinó també en l'arena pública. Una RSE que es demostra alhora com una nova via per fer allò que des de diferents àmbits s'havia anomenat *ètica aplicada*, o *ètica dels negocis*, i que a partir de deixar anar llast ideològic i filosòfic s'ha convertit en un referent, en un espai comú on empreses, governs i organitzacions de la societat civil s'han pogut trobar sota un llenguatge comú.

2. La RSE en el mercat

Malgrat tot, un fet és evident: la RSE pot desplegar-se a partir de les iniciatives públiques i de les associacions del tercer sector, però la clau de volta la tenen el mercat, els consumidors i les grans empreses, per bé que l'activisme del consumidor, en forma de foment de la compra ètica o el consum de béns de comerç just, té la seva quota de mercat i la incorporació de criteris de responsabilitat social a les pautes de consum del consumidor mitjà no passen, en països com el nostre, del nivell de les enquestes d'opinió. Són les grans empreses, més propenses a campanyes de boicot, les que han començat a incorporar de manera més o menys convençuda la RSE en les seves

organitzacions. Una RSE feta a mida i imatge del mercat. Això és, a partir de la gestió de la reputació, el màrqueting o les relacions institucionals, però també en tant que model de gestió de les relacions de l'empresa amb la comunitat o les parts implicades –*stakeholders*, en anglès.

Tanmateix, l'efecte de difusió de la RSE en el conjunt dels mercats passa per analitzar el seu desplegament en la cadena de subministrament de les grans corporacions. El progrés dels mecanismes de traçabilitat permeten cada cop amb més facilitat conèixer quin proveïdor, en quin país i a partir de quines matèries primeres s'ha desenvolupat un dels béns que comprem arreu de Catalunya. Algunes coses han canviat des de l'aparició en premsa dels nens que al sud-est asiàtic cusen pilotes a tant la peça, o les condicions de treball dels treballadors en les màquines centreamericanes o en els tallers xinesos. Empreses tèxtils com NIKE, GAP o Inditex ja fa anys que han començat a introduir criteris de responsabilitat social als seus proveïdors. Fenòmens similars apareixen ja en les cadenes de proveïment de productes d'alimentació i, de manera molt focalitzada –per exemple, centrant l'atenció exclusivament en criteris mediambientals–, pràctiques com aquestes es despleguen en altres sectors i indústries.

Tota aquesta difusió del concepte ha comportat l'aparició d'un gran negoci de la RSE estès entre mitjans de comunicació, consultories, centres i programes de formació, i empreses audidores i de *rating*. La creixent institucionalització de la RSE en els organigrames de les empreses ha significat la necessitat de fer recerca, construir instruments i donar contingut a plataformes i estructures que, malgrat el seu origen més aviat pragmàtic i reactiu, no han deixat d'introduir canvis de mentalitat i perspectiva en un grup cada cop més gran d'empreses. L'elaboració de memòries de sostenibilitat, l'establiment d'espais de diàleg amb els agents, l'ordenació dels programes de filantropia o acció social, o la introducció i seguiment de la RSE en els quadres de comandament de les organitzacions, pel simple fet de produir-se, actuen ja amb la forma d'una bola de neu de dimensions considerables. Un fenomen que des de diferents àmbits s'ha identificat amb les revolucions empresarials que suposaren en les darreres dècades el màrqueting, la qualitat o la gestió mediambiental.

Tampoc es pot menystenir la participació del món

Empreses tèxtils com NIKE, GAP o Inditex ja fa anys que han començat a introduir criteris de responsabilitat social als seus proveïdors

financer en l'impuls de la RSE. Els índexs borsaris d'empreses que incorporen pautes de funcionament sostenibles o de responsabilitat social han passat a ser una realitat en diversos països del món. Des del Dow Jones Sustainability fins a l'FTSE4Good, diversos índexs han impulsat la difusió dels fons d'inversió ètics. Productes financers que han optat per un vessant força pragmàtic i possibilista per implicar les empreses en les pautes de sostenibilitat però que han servit també per difondre la RSE. Aquest mateix any, certament no en el millor moment dels mercats borsaris, ha començat a cotitzar la versió espanyola de l'índex britànic, l'FTSE4Good-Ibex 35, on de la mà d'empreses tradicionals del mercat continu en trobarem d'altres com Dermoestética.

Els índexs borsaris d'empreses que incorporen pautes de funcionament sostenibles o de responsabilitat social han passat a ser una realitat en diversos països del món

Igualment, no podem passar per alt la creació de plataformes d'impuls –per alguns, de contenció– de la RSE per part de les grans empreses de l'Estat, o la creixent aparició en els mitjans de comunicació de notícies referents a models de referenciació i transparència com el Global Reporting Initiative, els Principis d'Equador o el Global Compact de Nacions Unides. Tampoc l'aparició de línies noves i innovadores per vincular la manera de fer negocis tradicional amb l'optimització de la rendibilitat social. Així, l'atorgament del premi Nobel de la Pau a l'anomenat *banquer dels pobres*, Muhammad Yunus, ha permès difondre i acostar a l'empresa capitalista nocions com les de banca ètica, microcrèdit o la innovadora aproximació a la *base de la piràmide*. Fet, aquest darrer, que ha causat una petita revolució en la mentalitat capitalista –adreçada de manera natural cap a capes de consumidors amb un nivell de renda mínim– en considerar com a interessant la producció de béns i serveis destinats a nous perfils de client de renda baixa i molt baixa.

Finalment, el ventall existent de segells i reconeixements en forma d'acreditacions de qualitat, seguretat o sostenibilitat s'ha vist darrerament eixamplat amb la proliferació de segells vinculats a la RSE. Certificacions com la SA8000, la AA1000 o la SGE21; els segells de comerç just, o guardons i reconeixements diversos són utilitzats de manera reduïda però creixent per demostrar al consumidor un compromís amb els criteris de sostenibilitat no només econòmica sinó també social i mediambiental. Un sotrac important

en aquest camp, ja es veu a venir, serà l'entrada, el proper any 2009, de la marca ISO en la certificació de la RSE amb l'anunciada ISO 26.000.

Elements, tots ells, que permeten la vinculació de les empreses tradicionals a criteris de sostenibilitat d'acord amb una dinàmica estrictament pautada pel mercat, però que en alguns casos es tradueix en la generació d'espais de diferenciació respecte a la competència, de retenció dels treballadors, de captació de clients i generació de confiança, innovació o imatge de marca. L'oferta, en economia, genera la demanda? Molts economistes, entre ells Galbraith, dirien que sí.

3. La RSE a escala estatal

Fer una mirada des de Catalunya sobre aquesta RSE que es desplega en eines de gestió, guies, recomanacions, informes i taules de concertació implica analitzar els moviments que a escala estatal s'han anat produint en els darrers anys, particularment des de les instàncies de govern. Amb un cert retard respecte a l'actuació d'altres països europeus, l'Estat espanyol s'ha caracteritzat fins fa ben poc per una RSE impulsada a nivell de comunitat autònoma o administració local, tot sovint amb el suport financer de fons europeus. Projectes encaminats a generar eines, capturar bones pràctiques en el territori i, sobretot, difondre i estendre el significat de la RSE entre el teixit empresarial.

Si mirem al nostre voltant, altres comunitats autònomes han dut a terme una actuació força plural en matèria de RSE. Des del finançament de programes, activitats, recerques i eines (Aragó, País Basc) fins a l'elaboració de segells de RSE propis (Madrid) o la inclusió de la RSE en els organigrames de l'Administració pública (la Secretaria Autonòmica para la Sostenibilidad, a Múrcia, o la Direcció General de Responsabilitat Social Corporativa, a les Illes Balears). Tot plegat evidencia la importància del tema més que no pas el consens sobre com vehicular el tractament de la RSE a escala autonòmica.

Si els resultats generats des d'aquestes instàncies ha estat limitat, no sembla que les darreres actuacions preses a escala estatal ho hagin de ser. Així, l'any 2005 es va crear la Subcomissió d'Experts de RSE del Congrés dels Diputats, una comissió en la qual compareixerien una cinquantena d'acadèmics, consultors i experts diversos, i el resultat de la qual va donar

lloc a finals del 2006 a les recomanacions del Llibre blanc de la RSE. Des de llavors i a instàncies del Govern de l'Estat s'han posat en marxa iniciatives diverses que, si es despleguen en la seva totalitat, poden representar un abans i un després en el funcionament i la comprensió de la RSE tal com l'entendem nosaltres.

En el mateix sentit, destacarem la Llei 30/2007, de contractes del sector públic, que ha entrat en vigor aquest passat mes de maig del 2008 i que, d'acord amb els estrets marges imposats pel Tribunal Europeu de Defensa de la Competència, assenyala que els criteris de RSE podran inclinar la balança a l'hora d'adjudicar un contracte públic. En el mateix camí però amb un impacte potencialment més important presenciem el desenvolupament del Projecte de llei de reforma del fons de reserva de la Seguretat Social, un fons que al febrer del 2008 disposava de 50.900 milions d'euros i que segons el projecte de llei, en un percentatge que podria ser del 10%, haurà de ser invertit d'acord amb criteris d'inversió socialment responsable. No cal ser clarivident per augurar que la migrada inversió particular i institucional en fons que inclouen criteris de responsabilitat social es veurà àmpliament reforçada.

Finalment, una realitat tangible aprovada en el darrer consell de ministres de la passada legislatura va ser la creació del Consell Estatal de RSE, un òrgan adscrit al Ministeri de Treball i Immigració i dependent de la Direcció d'Economia Social. Compost per quaranta-vuit representants i estructurat en quatre blocs iguals dividits per la seva adscripció a sindicats, organitzacions patronals, administració de l'Estat o al calaix de sastre de les

altres organitzacions *rellevants*. Un òrgan que, en paraules del seu director, Juan José Barrera, s'encarregarà de designar polítiques de foment de la RSE. Un organisme on, per cert, no s'observa cap participació de les comunitats autònomes.

Una realitat tangible aprovada en el darrer consell de ministres de la passada legislatura va ser la creació del Consell Estatal de RSE, un òrgan adscrit al Ministeri de Treball i Immigració i dependent de la Direcció d'Economia Social

4. Per una agenda de RSE a Catalunya

¿Pot tenir Catalunya el seu paper en aquest canvi de mentalitats que representa la RSE? ¿Poden els països petits, particularment aquells que no tenen la capacitat d'actuació dels estats, entrar en un debat que precisament té el seu

origen i el seu problema en la globalització de mercats i capitals, la distància entre el poder polític i l'econòmic i la nova governança multipartita? Com a mínim caldrà reconèixer que Catalunya té el compromís d'exercir algun paper en aquesta matèria, en la mesura que textos de la importància de l'Estatut de Catalunya (2006) i l'Acord Estratègic (2005) s'hi han pronunciat en la literalitat que hem reproduït més amunt.

Catalunya té aproximadament mig milió d'empreses, la majoria petites i mitjanes. Menys de mil d'aquest total entraria en la categoria de grans empreses transnacionals. Són aquestes darreres les empreses que pel seu abast, els mercats on actuen i les pautes de govern i cotització queden a priori més apartades de l'actuació que el govern català pugui desenvolupar en matèria de RSE. Tanmateix, tal com ha avançat la Comissió Europea en diversos comunicats, és en la gran majoria d'empreses petites i mitjanes on l'Administració pública pot tenir la incidència més gran. Però, com actuar?

En matèria de RSE, fins al moment, el nostre país ha reaccionat des de la dispersió. Cada nivell de l'Administració pública, els departaments de la Generalitat, les diputacions, els consells comarcals o els ajuntaments, a falta d'un criteri comú i mancomunat, ha generat les seves pròpies iniciatives provant de donar resposta a compromisos i voluntats tot sovint coincidents. Tot i que, cal reconèixer-ho, hi ha hagut iniciatives que han partit d'un acord entre institucions, han proliferat els projectes *ad hoc*, una certa reiteració de metodologies, la proposta d'instruments convergents i la creació d'eines tot sovint ja inventades. En un primer estadi de desconeixement, difusió i primera presa de contacte de l'Administració pública amb la RSE, difícilment hauria pogut ser d'una altra manera. Cal, doncs, valorar globalment de manera positiva aquestes iniciatives.

Tanmateix, malgrat el dinamisme desenvolupat en matèria acadèmica i de recerca, Catalunya no és líder en el seu desplegament institucional. L'escanyament financer de l'Administració catalana és un dels motius argüïbles, però no pot ser l'excusa per deixar de donar contingut als compromisos adquirits. És pot fer molt a l'hora de definir criteris, buscar acords i impulsar mecanismes per incorporar els criteris de RSE dins l'empresa

Catalunya té aproximadament mig milió d'empreses, la majoria petites i mitjanes. Menys de mil d'aquest total entraria en la categoria de grans empreses transnacionals

pública, en els processos de compra pública, en les pautes d'ús de la tresoreria de les administracions o a l'hora de dur a terme inversions públiques. Tampoc caldria gaire més que tenir voluntat de consens per alinear la RSE a actuacions ja existents en matèria mediambiental, d'igualtat de gènere, prevenció de riscos o conciliació de la vida familiar i laboral.

La necessitat de promoure un marc català de RSE –en podem dir *acord de bases*, si ho estिमem més oportú– amb la participació dels agents socials i econòmics, però particularment sota el lideratge de les institucions, és una necessitat fonamental per poder parlar d'un model propi de competitivitat responsable i sostenible. Els compromisos adquirits, els darrers moviments produïts a escala estatal i les expectatives creades sobre empreses, organitzacions i ciutadania demanen una actuació específica, clara i cooperativa en matèria de RSE. Una actuació que, ja ho hem dit, a causa de la transversalitat de la matèria en qüestió, no pot quedar centralitzada en un departament o nivell administratiu –tal com encertadament es va fer en el moment d'incloure la RSE en els acords sobre el model de competitivitat–, sinó que ha de ser impulsada de manera participativa més enllà de la seva adscripció funcional a un departament o un altre.

En definitiva, serà el gruix, la solidesa i el respecte cap a un acord –de mínims o de màxims– allò que permetrà donar orientació a l'actuació pública en aquest camp. Factors que determinaran igualment quin és el grau de compromís de l'Administració catalana en matèria de RSE i, d'una manera fonamental, l'èxit o la confusió que es pugui arribar a generar en un tema complex, transversal i on ja existeixen moltes iniciatives en marxa. Per la resta, cal ser conscients que el mercat i les diferents instàncies de l'Estat continuaran fent camí en el disseny d'un marc de RSE amb independència del fet que aquí comencem a caminar o ens en quedem enrere. A Catalunya tant la capacitat com la voluntat dels agents involucrats per arribar a acords hi són. Podem aprofitar l'oportunitat per dibuixar un model propi de desenvolupament de la RSE o, com en altres terrenys de l'actuació pública, seguir el pas que d'altres s'encarregaran de marcar-nos.